

центри духовного життя мусульман. Насамперед це – Духовне Управління мусульман України (існує з 1993 р.) та Духовний Центр мусульман України. Про них вже йшлося вище.

Отже, за століття статус ісламу в Україні зазнав певної еволюції: з релігії нападників він поступово перетворився на систему переконань і на спосіб життя повноправних громадян України, які живуть і працюють тут вже не одне покоління.

*М.І.Кирюшко**

МУСУЛЬМАНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ

Громада мусульман України продовжує динамічно розвиватися. Але цілеспрямоване, системне вивчення цієї специфічної соціально-конфесійної групи населення в масштабах всієї країни практично не проводилося, що зумовлено надзвичайною складністю дослідження такого об'єкту, а також відсутністю будь-якої державної підтримки ісламознавства як наряду наукової діяльності. Внаслідок цього конкретні соціальні параметри побутування мусульман в українському суспільстві протягом останніх 13 років залишались практично невідомими. Більш того – невідомою є навіть точна кількість мусульман в країні. Існують лише умоглядні, приблизні оцінки: від заниженої цифри у 300 тисяч чоловік до безпідставно завищеної в 2 мільйони. Складними, як і раніше, залишаються проблеми пошуку українськими мусульманами моделі свого життя в українському суспільстві, збереження своєї релігійної та культурної ідентичності в іншорелігійному середовищі. З метою часткового розв'язання цих проблем проводилися лише локальні соціологічні дослідження релігійності кримських татар в АРК¹ та волзьких татар – мешканців м.Києва.² Проте надійних, достовірних даних про особливості та проблеми релігійного життя мусульман України, їх соціальні і культурні орієнтації, політичні погляди, рівень їх адаптації в українському суспільстві тоді одержати не вдалося.

* Провідний науковий співробітник Інституту політичних і етносоціальних досліджень НАНУ, кандидат філософських наук.

¹ Кирюшко М. Іслам у житті кримських татар // Людина і світ. – 2001. – № 1. – С.26-29.

² Кирюшко Н.И. Общественная и религиозная жизнь волжских татар в Украине // Дуслык. – 2002. – № 4. – С. 19-25.

У 2004 р. культурно-просвітницька і благодійницька Асоціація громадських організацій “Арраїд” ініціювала проведення першого репрезентативного дослідження “Мусульмани в українському суспільстві” (науковий керівник проекту – М.Кирюшко), аналіз даних якого дозволяє скласти конкретні уявлення про соціально-світоглядні орієнтації сучасних українських мусульман. Дослідження проводилось у місцях компактного проживання мусульман, передусім в АРК, Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій та Одеській областях, а також у м.Києві. Опитування віруючих проводилося методом анкетування у фокусних групах, визначальною ознакою якої була приналежність респондентів до ісламу (було одержано 3589 заповнених анкет). Опитувані є мусульманами суннітами, належать переважно до Мазхабу Ханафітів. Аналіз даних цього дослідження дозволяє скласти конкретні уявлення про соціально-світоглядні орієнтації сучасних українських мусульман (в тому числі й з числа кримських татар), про сприйняття ними суспільного життя.

Демографічні показники. Серед опитаних були віруючі різних вікових груп з деяким переважанням молоді. Віруючих у віці до 25 років було 44,99%, у віці 26-35 років – 16,98%, у віці 36-45 років – 14,77%, у віковій групі 46-65 років – 14,57%, понад 65 років – 8,32%. Серед опитаних було 50,42% жінок і 49,41% чоловіків. За національною ознакою серед респондентів виявилось 61,29% кримських татар, 10,67% волзьких татар, 9,51% українців, 7,13% росіян, 2,89% азербайджанців. Очевидно, що саме цей національний склад є сьогодні основою мусульманської спільноти в Україні. У межах 1-2% представлені дагестанці, лезгини, балкарці, а також араби. Серед членів мусульманських громад є також окремі талиші, чеченці, адигейці, удмурти, таджики, туркмени, узбеки, пакистанці, албанці, табасаранці, молдавани. Отже, переважаючими групами, як і очікувалося, є представники тюркомовних народів, меншою мірою – представники кавказько-іберійської мовної групи. На особливу увагу заслуговує поява у мусульманському середовищі прошарку з числа українців і росіян.

З урахуванням здебільшого міського розташування багатьох мусульманських громад та наявності значної частки молоді, що навчається, досить високим виявився освітній рівень багатьох опитаних мусульман. Серед них було виявлено лише 1,8% людей з початковою освітою, проте 77,51% були з середньою і 19,69% з вищою освітою.

За соціально-професійною ознакою серед опитаних зафіксовано

найманих працівників 16,81%, підприємців – 8,83%, держслужбовців – 5,94%, пенсіонерів – 15,62%, тимчасово непрацюючих – 12,91%, військовослужбовців – 0,17%, та тих, хто навчається: школярів старших класів – 11,04%, а також стільки ж тих, хто пов'язаний з вищою школою (студенти, аспіранти, докторанти, ординатори, стажисти тощо). Своє матеріальне становище віруючі оцінили у такий спосіб: вважають себе нормально забезпеченими 52,46% опитаних, малозабезпеченими 37,69%, бідними 3,57%, дуже бідними 1,19%, багатими і дуже багатими 0,34%. Отже, при всій суб'єктивності і відносності самооцінки рівня матеріального забезпечення кожною людиною, дані про соціальний статус та рівень матеріального забезпечення опитаних свідчать про те, що громада активно адаптується до умов трансформації соціально-економічних відносин.

Релігійне життя. Відповідаючи на питання про ставлення до релігії, більшість опитаних віднесла себе до глибоко віруючих мусульман – 84,72%. Частина опитаних має якісь сумніви або зазнає труднощів у самовизначенні у питаннях віри: хитаються між вірою і невір'ям – 2,21%, відносять себе до мусульман, але не вірують твердо в існування Аллаха – 1,19%, індиферентних щодо релігійних питань було виявлено 0,17%, не відповіло на це питання 3,74% опитаних. Важко було відповісти на питання для 7,98% осіб, які повернули анкети. Ці показники характеризують насамперед рівень власної самооцінки та групового конформізму і дещо меншою мірою – дійний стан індивідуальної релігійності. На контрольне запитання про особисту віру в реальне існування Аллаха дали відповідь, що вони твердо вірують у це, 89,98% респондентів, 5,6% часом сумніваються у цьому, 1,53% опитаних не змогли сформулювати думку з цього приводу, 2,89% – не відповіли зовсім. Втім, високі показники самоідентифікації себе як глибоко віруючого і визнання існування Всевишнього можуть бути дещо зкорельовані у бік зниження, якщо врахувати ступінь дотримання людиною релігійних приписів, що свідчить про міру послуху і покірливості перед Творцем, обов'язкових для мусульманина, без чого у ряді випадків можна говорити передусім про прояви декларативності, конформізму або й практичного релігійного індиферентизму.

Відповівши на питання про особисту віру, опитані звернулися до "земних" справ. Свої життєві орієнтації, ранг їх пріоритетності вони визначили у такий спосіб: людина передусім повинна турбуватися про свою сім'ю (31,79%), людина перш за все має служити суспільству (22,30%), людина передусім має турбуватися про себе, про свої

особисті інтереси (22,10%), людина насамперед повинна служити своїй державі (17,30%). Лише після цього йде відповідь: людина в першу чергу повинна служити Аллаху (11,21%). Релігійні пріоритети були висловлені й у відкритих відповідях: головним для особи має бути служіння релігії (1,53%), зростання, плекання свого іману (внутрішньої релігійності) – 0,68%. Далі розташувалися такі пріоритети: жити згідно вимог Аллаха, прагнути, щоб Бог був задоволений віруючим, бути істинним віруючим, турбуватися про свою душу, готуватися до Судного дня, турбуватися про життя вічне, сприяти розвитку мусульманської спільноти. Мінімальний відсоток спинився на служінні людині та турботі про власний розвиток.

Релігійна практика визначалася за декількома показниками.

Щодо відвідування мечеті, то 22,58% опитаних визнали, що вони бувають там регулярно по п'ятницях (на джума'а намаз), 14,09% – відвідують її частіше, ніж раз на тиждень, а 3,74% - 5 разів на день. Разом з тим 28,35% опитаних є відвідувачами мечеті лише у дні великих свят, 5,09% лише під час місяця Рамадан, 14,26% - роблять це тільки час від часу – за потребою або по можливості. 12,9% опитаних не відвідують мечеті взагалі.

Велике місце у житті віруючого обіймає індивідуальна молитва. Здійснювати саят (молитву) більшість опитаних почала з моменту прийняття ісламу (навернення) або ж ще з дитячих років чи юності. Для окремих осіб це було пов'язано з усвідомленням свого обов'язку перед Аллахом, з відкриттям недільної школи тощо. Вдома щоденно моляться 61,97% респондентів, нерегулярно, не кожного дня – 18,51%. Вдома практично не моляться 14,6% опитаних. Інші на це питання не відповіли. Отже, можна відзначити високу загалом ревність мусульман у молитві.

Для мусульманина принципово важливим є вміння читати Коран – священну книгу ісламу, а також знати хоча б кілька сур (розділів) з нього напам'ять. Понад 10 сур Корану знають напам'ять 45,16% опитаних, декілька – 35,82%, одну - 5,09%, а 3,74% опитаних зазначили, що вони знають весь текст Корану (!) 5,43% респондентів відповіли, що напам'ять не знають жодної сури.

Разом з тим опитування виявило певні утруднення, з якими стикаються українські мусульмани (значна частина з яких має не такий вже великий стаж і досвід життя у вірі або не має достатнього рівня релігійної освіченості) у своїй повсякденній культовій практиці. Так, більше половини з них визнали, що вони взагалі не розуміють смисл Корану, якщо його читають арабською мовою (55,86%), зазнають

великих труднощів при цьому 25,98%. Вільно розуміють його лише 4,41% респондентів. Не змогли відповісти на це запитання 10,19%, а 3,57% - не побажали відповідати на нього. Недостатнє володіння арабською мовою (яка в ісламі є сакральною) або не володіння нею взагалі мають своїм наслідком також і те, що досить багато віруючих не розуміють хутбу (мечетну проповідь), якщо вона виголошується арабською, а саме 66,72% опитаних. Лише окремі слова або фрази такої хутби розуміють 21,56% респондентів. Вільно засвоюють її зміст 6,96%. Інші – не дали відповіді.

Існує декілька обставин, які, за визначенням частини опитаних, зумовлюють нерегулярне відвідування ними обов'язкової п'ятничної колективної молитви у мечеті або іншому призначеному для цього місці. Так, причиною свого невідвідування мечеті частина опитаних (14,26%) вважають те, що їм достатньо особистого спілкування з Аллахом у молитві, 13,92% відзначають віддаленість мечеті від дому. 5,77% гадають, що їм необов'язково ходити до мечеті, 2,72% заявили, що не ходять туди із-за поведінки служителів мечеті. 3,25% респондентів пояснили, що відвідування мечеті відбирає чимало часу, а вони його не мають. Стан здоров'я є перепоною для 2,53% опитаних, повне нерозуміння мови, якою відбувається служба, - для 2,38%, а нерозуміння суті того, що відбувається у мечеті – для 1,19% віруючих. 1,87 опитаних зайняті по роботі. 7,75% – вважають, що відвідування мечеті є необов'язковим для жінок, що їм краще молитися вдома. Близько 7% нерегулярно відвідують мечеть через навчання, 3,59% – через те, що у місті відсутня мечеть. Жінки давали відповідь, що не мають когось, щоб залишити з ним дитину або що батьки чи чоловік не пускають до мечеті, бо там багато чоловіків. Частина жінок збирається вдома у когось з подруг для здійснення джума'а намазу. Перепоною для 0,17% опитаних мусульман є те, що в місцевій мечеті служать хабашіти – послідовники течії, яка вважається серйозним викривленням ісламу. В окремих населених пунктах дуже малим є приміщення для молитви, із-за цього збирається надто багато віруючих.

46,18% опитаних довелось із-за різних обставин вживати за останні роки нехалляльне (недозволене) м'ясо тварин, які вважаються в ісламі нечистими. 36,16% респондентів вдалося уникнути цього, притримуючись настанов своєї релігії. 9,85% не надають цьому значення, а 1,52% вживали таке м'ясо, із-за незнання заборони вживати його. Окремі особи зазначили, що вони їли таке м'ясо за незнанням або чинили так давно, а за останні 5-7 років строго

дотримуються цієї заборони.

Демократизація в Україні і правові проблеми життя мусульман в країні. У наші дні мусульмани України визнають величезне значення тих позитивних зрушень, які відбулись у ній від 1991 р. Вони відзначають, що в незалежній Україні докорінно змінились політична, економічна та ідеологічні системи. Україна заявила про себе у світі як незалежна, відносно демократична держава, яка встановлює повноцінні відносини із сусідніми країнами. Опитані відзначили кінець деспотичної влади комуністів і початок свого життя як вільних громадян незалежної держави в Європі, позитивні зміни у зовнішньому вигляді міст та їх мешканців, розвиток харчової промисловості та будівництва. Природно, що найбільшу увагу мусульмани звертають на досягнення нашої країни у запровадженні релігійних свобод і свободи совісті, що особливо сприятливо позначилося на них, прибічниках ісламу. Позитивні зміни в Україні 15,62% опитаних вбачають у тому, що стало можливим спорудження мечетей, з'явилися недільні школи (8,66%), зросла кількість мусульман (6,96%), виникли громадські організації мусульман (4,24%), утвердилася справжня свобода віровизнання (3,23%), почалося вільне поширення ісламу (2,89%), стала доступною ісламська література (2,21%), відбувається відродження ісламу серед народів, що його традиційно сповідували (2,28%), все більше звертається до ісламу "нових мусульман" (2,35%), вільно виходять мусульманські газети, книги, радіо- та телепередачі (1,53%), організуються літні табори для ісламської молоді (1,02%), з'явилися ісламські духовні і культурні центри (1,8%), люди вільно здійснюють обряди (1,02%), жінки носять хіджаб (1,02%), віруючим повертають відібрані раніше мечеті (0,98%), зростає інтерес до ісламу у немусульман (0,75%).

Разом з тим 5,09% опитаних відповіли, що позитивних змін в Україні за роки їх проживання в країні не відбулося, 2,21% написали, що не знають, чи відбулися такі зміни. 1,87% респондентів вважають, що зміни відбулися тільки на гірше. Вони міркують, що життя стало набагато важчим, заробітна плата є не виправдано малою і постійно відстає від зростання цін, що культурна поведінка багатьох людей перебуває на низькому рівні. Близько третини опитаних взагалі не хотіли відповідати на це питання.

Опитування виявило також наявність окремих правових та управлінських проблем у здійсненні мусульманами свого права на свободу совісті. На запитання "Чи забезпечуються достатньою мірою в Україні основні права і свободи для мусульман та рівність усіх релігій

перед законом?" 27,84% опитаних дали негативну відповідь, 33,28% – ствердно, були не у змозі відповісти на це 30,51% респондентів, всі інші просто не відповіли. Серед проблемних моментів було відзначено, що не завжди жінки могли фотографуватися на документи у хустці, що вони стикаються з нерозумінням носіння ними хіджабу (шийної хустини) на роботі та під час навчання. Відзначалися труднощі з виділенням ділянок у містах для спорудження мечетей. Мусульмани помічають, що місцеві органи влади сприяють будівництву лише православних храмів, не стримують прагнення православних християн встановлювати свої символи у безпосередній близькості до мусульманських. Зазначалося, що ісламським організаціям дуже важко одержати ефірний час на державних радіо- та телеканалах, що існують випадки прямого або опосередкованого тиску окремих державних установ на ісламські громадські організації, їх лідерів та працівників (наприклад, у вигляді відмови в одержанні візи, її анулювання без пояснення причин, відмов в наданні громадянства або в одержанні статусу біженця). Даються взнаки неврегульовані питання щодо організації п'ятничної молитви та дозволеного для мусульман харчування в армії та місцях позбавлення волі, надання перерв під час роботи для проведення п'ятиразової молитви. Висловлювалося побажання, щоб держава визнавала як офіційні святкові дні свята не лише православних, а й мусульман, що особливо важливо (і водночас легко) зробити в умовах Криму. На питання "Чи зазнавали Ви особисто за останні 5 років проявів дискримінації, обмеження у своїх правах або ж несправедливе, упереджене ставлення до Вас з боку офіційних осіб і владних органів в Україні з причин того, що Ви є мусульманином?" 58,74% опитаних дали негативну відповідь, проте 19,35% – ствердно, 12,73% респондентів було важко відповісти, інші не відповіли. Наявність чверті опитаних, які зазнавали певних труднощів у відстоюванні своїх прав як члена специфічної релігійної групи, свідчить про існування такої проблеми в державі. Наявність адміністративно-правових проблем, пов'язаних з захистом прав мусульман в українській державі, визнало 40,1% учасників опитування. Крім зазначених вище проблем було також названо надмірну спеціальну увагу до частини мусульман-іноземців з боку працівників силових структур, проблему представництва у виборчих органах кримських татар, недосконалість закону "Про свободу совісті та релігійні організації", важкість доступу духовних осіб ісламу до мусульман, які перебувають в ув'язненні, складність становища мусульманських дітей, до якого вони потрапляють у разі

запровадження державою предметів з християнського виховання у школах, труднощі з організацією загальноосвітньої школи для дітей з мусульманських родин, прояви расової дискримінації у побуті та в контактах з окремими представниками міліції, відсутність державної підтримки у будівництві мечетей так, як це відбувається з спорудженням православних храмів.

У виступі на прийомі у Президента України Л.Кучми 27 грудня 2001 р. Муфтії мусульман Криму хаджі Е.Аблаєв зазначав, що мусульмани в АРК очікують від влади того, щоб діти у школі навчались основам ісламу, якщо діти з християнських родин вивчатимуть в якійсь формі свою релігію. Необхідно в одному з кримських вузів відкрити теологічне відділення або кафедру ісламознавства, де можна було б готувати богословів. Якщо буде створена армія на контрактних засадах, то бажано було б мати хоча б невеликі національні підрозділи. Особливо важливе для кримських мусульман, які у масі своїй є небагатими людьми, є те, що організація нормального релігійного життя її залежать від закордонних спонсорів, повернення їм вакуфних земель для утримання мечетей та медресе. Доцільно було б ввести реєстрацію в державних органах місіонерів з-за кордону, які заносять до України ідеї радикального ісламізму. Гостро потребують мусульмани створення в армії умов для виконання військовослужбовцями відповідних обрядів.

Соціальні орієнтації. Поруч з необхідністю розв'язання означених вище проблем опитані нами віруючі визнають наявність внутрішньоконфесійних резервів у справі поширення ісламу в Україні. 15,59% респондентів відзначили важливість для цього спорудження мечетей та ісламських культурних центрів; 16,52% – одержання знань про іслам через різні засоби масової інформації; 15,21% – створення недільних шкіл для дорослих і дітей; 13,55% - підготовку ісламських кадрів; 10,43% - об'єднання існуючих духовних центрів і створення загальноукраїнського муфтіята. 10,28% опитаних назвали також необхідність матеріальної підтримки віруючих, 10,16 % – проведення масових культурних заходів, а 7,21% звернули увагу на потребу в релігійних виданнях для українців українською мовою. Названо було також у цьому ряду обов'язкову для муфтіїв умови – громадянство України, більш чітке прагнення мусульман країни до єдності, необхідність більш серйозної співпраці міжнародних ісламських організацій з місцевими мусульманами. Висувалася також вимога обмежити вплив іноземців – проповідників ісламу.

З поширенням ісламу українські мусульмани пов'язують свої

уявлення про шляхи вдосконалення суспільства, про покращення життя у нашій країні. Абсолютна більшість віруючих (89,64%) відзначили, що релігія ісламу підвищує духовність і моральність людей. 42,28% переконані, що іслам робить людей соціально активними, зацікавленими у справах усього суспільства. 28,04% респондентів погодились у тому, що іслам є основою для відродження національної самобутності кримських і волзьких татар, кавказьких народів та людей деяких інших національностей. П'ята частина опитаних (22,07%) відзначила, що іслам є елементом політичного життя нашого суспільства, а 16,81% зауважили, що свобода релігійного життя мусульман є передумовою для подальшої демократизації всього суспільства і лише півтора відсотки висловили думку, що релігійна віра робить людину байдужою до подій у країні, за межами свого дому і сім'ї. Вже сьогодні значна частина (41,94%) опитаних вважає, що мусульмани нині відіграють помітну роль у житті України, 36,16% – не погодились з цим, а 13,92% - не мали власної думки про це. Висловлювалися й уточнення, що таку роль мусульмани відіграють лише у Криму, а взагалі є непомітними в Україні, і що вірні ісламу моляться перед Аллахом, щоб він допоміг віруючим у нього.

Політичні погляди. Опитування дозволило визначити політиків, які є найбільш авторитетними нині для українських мусульман. Для багатьох з них на час проведення опитування таким був Л.Кучма (15,65%). А рейтинг інших склав: В.Ющенко – 8,31%, В.Янукович – 13,66%, В.Медведчук – 7,25%, В.Литвин – 6,96%, Ю.Тимошенко – 5,09%, П.Симоненко – 5,06%, О.Мороз – 6,92%. Серед авторитетних українських політиків було також названо М.Джемільова, Р.Чубарова, С.Тигипка, Н.Вітренко, Н.Бекирова, І.Умерова і А.Зленка. Для більш як 12 відсотків жоден з українських політиків не є авторитетним. 2,55% заявили, що вони взагалі не цікавляться політикою і політиками. 6,29% осіб, які повернули анкети, не змогли сформулювати свою думку, а кожен п'ятий (19,86% опитаних) ухилився від відповіді. Висловлювалися також окремі думки, що про більшість політиків відсутня достовірна інформація, що від жодного з них годі чекати допомоги і не можна вірити їм, що не можна визнавати авторитет немусульманських правителів. 7,22% віруючих дотримуються погляду, що в Україні просто відсутні політики, які б ставили суспільні інтереси вище від особистих.

На питання анкети "Хто з українських політиків краще захищає інтереси мусульман України?" 10,02% не змогли дати відповіді. Ті ж, що відповіли, на перше місце серед захисників інтересів

мусульманської частини населення України поставили Л.Кучму – 12,17%, потім Р.Чубарова – 9,35%, М.Джемільова – 8,75%, В.Ющенко – 5,19%, І.Умерова – 6,17%, В.Януковича – 6,06%, Н.Бекирова – 0,17%. Майже 13% зазначили, що не знають таких політиків в Україні, що жоден з них не відстоює права мусульман, що чимало з них створюють лише таку видимість. Це дозволяє зробити висновок про поміркованість і обережність мусульман щодо претензій ряду політиків на роль політичних лідерів у багатоконфесійній країні із значним вже прошарком мусульман.

На питання "Яка з нині існуючих в Україні політичних партій найкраще відбиває Ваші інтереси?" 49,58% не дали відповіді, 12,73% опитаних відповіли, що "жодна", 9,85% - не знають таких, 4,41% - зазначили, що нема такої партії, а інші – не змогли відповісти. Віднесли до таких партій Партію мусульман України 4,41% респондентів, Народний Рух України 2,72%, блок "Наша Україна" 2,54%, СДПУ(о) та Комуністичну партію по 1,36% опитаних, Партію регіонів – 1,02%, Партію зелених – 0,85%, блок Ю.Тимошенко та Соціалістичну партію по 0,17%. Інших партій учасники опитування не згадували. Чи не найбільш однотайними були мусульмани у відповіді на наступне питання: "Чи потрібне в Україні партійне об'єднання мусульман?". 63,33% з них погодились, що така необхідність існує. 12,56% опитаних висловило думку, що воно не потрібне. Не змогли дати відповідь 18,17% респондентів. Додавалися окремі думки, що мусульмани повинні об'єднуватися, що їх уже багато, але об'єднуватися треба не у вигляді Партії мусульман України, яка не виправдала сподівань, які на неї покладалися віруючими у попередні роки, бо має відверто донецький регіональний характер і не захищає інтересів кримських татар.

Відповідаючи на питання про джерела формування їх особистих політичних поглядів, третина мусульман визнала, що на їх політичний вибір найбільше впливають думки, які висловлюють одновірці у релігійній громаді. До речі, цей відсоток є досить високим у порівнянні з відповідним показником щодо християнських громад. Вирішальний вплив телебачення, радіо, преси на себе відзначило 16,98% опитаних, а вплив близьких, родичів, знайомих – 11,71%. 35,48% з них вважають, що свої власні політичні погляди вони формують цілком самостійно. Не змогли відповісти на це питання 15,45% віруючих. Лише 0,34% опитаних назвали вплив Інтернет-видань, стільки ж – книг, ісламських аудіо- та відеокасет, ісламських літніх таборів для молоді, арабського супутникового телебачення,

думку авторитетних мусульман.

Що стосується зовнішньої політики, то найбільш пріоритетними її напрямками для України учасники опитування вважають відносини з мусульманськими країнами (26,06%). Пріоритетність відносин з Росією, Туреччиною та країнами Євросоюзу практично однакова: відповідно 20,60%, 18,66%, 16,99% опитаних. Пріоритетними відносини зі США назвали лише 9,93% віруючих. Важко було відповісти на це питання 9,02% опитаних, понад 8,66% респондентів взагалі не відповіли на нього. Показово, що у всеукраїнському дослідженні, здійсненому Центром ім.О.Разумкова у 2002 р., вважають пріоритетними відносини з країнами Євросоюзу 31,4% українців, з Росією – 31,6%, з іншими країнами – 2,1%, зі США – 4,0% опитаних.¹

Політична діяльність. На питання "В яких формах політичної діяльності Ви особисто брали участь протягом 10 останніх років?" 32,60% мусульман відповіли, що участі в ній не брали. Лише 51,95% з них голосували на виборах до різних органів влади. Брали участь у мітингах та пікетах 20,37% респондентів, у діяльності політичних партій 5,09% віруючих, в акціях протесту і голодуваннях півтора відсотки, письмово або особисто зверталось із зверненнями до органів влади 3,4% із них. 1,36% опитаних брали участь в активних акціях протесту і голодуваннях. Окремі особи брали участь у роботі виборчих комісій або балотувались у депутати місцевого рівня. Не дали відповіді на це питання 4,92% респондентів. Як бачимо, рівень активності політичної діяльності більшості мусульман, охоплених нашим дослідженням, не можна визнати високим. Це корелюється загалом з відповідними показниками низької політичної активності значної частини українського населення взагалі, що зафіксовано багатьма вітчизняними соціологами.

На питання про причини неучасті у політичній діяльності було дано такі відповіді: все визначає Аллах, а тому звичайній людині втручатися у політику немає сенсу – 27,5% опитаних; такі дії марні, оскільки влада все одно ігнорує їх – 27,16%; відсутній лідер, за яким варто було б піти – 19,35%; не було серйозної життєвої причини для особистої участі – 8,32%; навколо даної особи інертні люди і їй нема з ким діяти спільно – 2,38%; бояться покарання і переслідувань з боку влади – 0,68%. Були висловлені також такі думки: що спершу треба змінювати людину, а вже потім пускати її в політику; що іслам ще не настільки сильний, щоб міг помітно впливати на політику; що варто брати участь у політиці лише у разі, якщо держава буде

¹ Національна безпека і оборона. – 2002. – № 2. – С.41.

мусульманською. Зазнали певних утруднень з відповіддю 18,02% опитаних, просто не відповіли – 13,75% осіб, які заповнили анкету.

До активних протестних дій у разі прогресуючого збідніння, якщо прибутки не зможуть задовольнити основні потреби родини, готова вдатися дуже незначна частка мусульман (0,51%). 61,46% будуть шукати додаткового заробітку, 35,99% опитаних пошукають іншу, більш високо оплачувану роботу, 22,07% - готові розпочати власний бізнес, 17,15% - підуть на зниження споживання у сім'ї, емігрують до іншої країни 15,11% респондентів, будуть вимагати від державних органів створення умов для нормальної оплати праці – 5,43% або ж допомоги – 7,64%, будуть добувати кошти, порушуючи закон 1,53% респондентів. Інші будуть просити допомоги в Аллаха, задовольняться тим, що дає Аллах, читати ду'а (особливу молитву), щоб Аллах послав відчуття задоволеності, а також читати Коран, шукаючи в ньому підказки щодо виходу з складного становища.

Але до активних протестних дій мусульмани є готовими в інших ситуаціях. Вдатися до законних, дозволених владою акцій протесту готові 65,03% мусульман у разі виникнення суттєвої загрози правам, здоров'ю та благополуччю своїх одновірців, у разі загрози ісламу. Деяко вищий відсоток (66,55%) готовий до цього у разі такої самої загрози для своєї родини. 35,48% опитаних будуть протестувати при проявах дискримінації за расовою ознакою чи національною приналежністю, а 24,62% - у разі невинувато високого зростання цін. Можуть активно протестувати, апелюючи до органів державної влади, у разі публічного зневажання ісламу 11,78% респондентів.

Ставлення до тероризму. Особливої ваги набуло нині у світі питання терористичної діяльності, здійснюваної радикалами від ісламу заради проголошеного ними захисту своєї віри, нації, країни. Вважають виправданим застосування сили й здійснення терористичних актів з боку радикально налаштованих мусульман по відношенню до людей іншої віри (крім ситуацій, що являють загрозу для існування ісламу та мусульманських держав) 8,15% опитаних. 73,01% - не погодились з цим, не сприймаючи жодних терористичних дій, а 11,54% - не визначились з цього питання. Разом з тим абсолютна більшість українських мусульман (86,93%) вважають невинувато застосування збройних сил з боку немусульманських держав щодо мусульманських країн і народів для розв'язання міжнародних конфліктів і жоден не погодився з необхідністю таких дій. Погодилося з такою можливістю тільки 1,19% опитаних. Не визначилося лише 5,77 відсотка опитаних, інші ж – зовсім не дали відповіді.

Проблема міжрелігійного діалогу. Середовище українських мусульман є в цілому позитивно налаштованим щодо необхідності діалогу мусульман з немусульманами з різних питань, що їх породжує життя. Особливо гостро постають ці питання в Автономній республіці Крим, де міжконфесійні відносини містять у собі значний прихований конфліктогенний потенціал, а діалог між релігіями встановлюється дуже повільно. Хоча позитивні зрушення є і в цьому. Прикладом цього є підтримка владикою Лазарем вимог мусульман щодо виділення земельної ділянки для будівництва у Сімферополі Соборної мечеті. Показово, що вважають потрібним діалог з християнами 58,06% опитаних мусульман України, на проведення такого діалогу з іудеями всередині нашої країни погодились 26,32%, з усіма релігійними людьми – 19,53%, з буддистами – 1,25%, з комуністами та атеїстами – по 0,75%, з усіма, хто цікавиться ісламом, – 1,34%, із свідками Єгови – 0,75% та кришнаїтами – 0,25% опитаних. Цю тенденцію засвідчує поважливе, шанобливе ставлення до християн – його мають 56,37% мусульман, дуже їх поважають – 6,62%; ставляться до них негативно 4,24% (дуже негативно – 0,85%), а індиферентно – 24,79% респондентів. Разом із тим чверть опитаних (23,26%) мають сумніви у доцільності такого діалогу, а 6,62% мусульман виступило проти нього.

Соціально-культурний аспект. Значну увагу українських мусульман привертають окремі питання культури. Ось яким є використання ними вільного часу: читання Корану і релігійної літератури – 20,66% опитаних, перегляд телепередач – 17,82%, пасивний відпочинок – 12,06%, заклик до ісламу – 11,84%, читання художньої літератури – 10,09%, прослуховування радіопередач – 8,16%, догляд за домашніми тваринами – 7,34%, ігри на комп'ютері – 4,10%, спорт – 1,75%, прогулянки – 0,78%, вивчення арабської мови – 1,23%, заняття народною творчістю – 0,75%, шахи – 0,25%, віддання вільного часу молитві – 0,26%.

Джерелами знань про іслам та життя мусульман у світі є релігійні книги (75,21%), спілкування з одновірцями (62,99%), відвідування недільних шкіл (47,20%), газети та журнали (42,61%), радіо і телебачення (22,24%), інше (9,48%). Навчають своїх дітей та онуків молитві 46,78% опитаних, не навчають 17,24% респондентів. В інших дітей та онуків покищо нема.

Адаптація мусульман до українського суспільства проявляється зокрема у виході ісламу за межі домашнього помешкання й мечеті. Знаючи про наміри Міністерства науки і освіти щодо запровадження курсу християнської етики у середній школі, більшість опитаних

мусульман країни одтримуються думки, що необхідно, щоб основи ісламу також викладались у загальноосвітній школі дітям з мусульманських родин (90,83%), лише 1% не погодився з цим, інші не змогли відповісти. Разом з тим 92,02% опитаних бажали, щоб їхні діти одержували середню загальну освіту у спеціальній ісламській школі. Не погодилось з цим 3,74% респондентів.

10,02% мусульман погодились з тим, що мусульманка має право з'являтися у громадських місцях в Україні без хіджабу, 44,48% – не згодні з цим, для 12,56% – це не має жодного значення, а 19,02% - не мають своєї думки з цього приводу. Окремі мусульмани визнають виправдовувальні мотивації при відмові дівчини від хіджабу, вважають, що в Україні його носити важко через осуд і нерозуміння серед колег по роботі чи навчанню. Деякі визнають, що це є особиста справа або що це є просто свідченням незміцнілого іману (рівня релігійності, духовної відданості) у жінки, яка нещодавно прийняла іслам, що це є просто звичкою. Вони наполягають на необхідності роз'яснювальних заходів, легалізації та призвичаювання громадської думки щодо публічного носіння хіджабу, що стає досить гострою проблемою для цієї спільноти. Вирішення названих проблем у той чи інший спосіб стане певними віхами на шляху адаптації мусульман в українському суспільстві.

*Т.О.Сенюшкіна**

СУЧАСНИЙ ІСЛАМ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

У сучасному світі понад мільярд віруючих вважають себе мусульманами. З них більше двох третин проживає в Азії, майже 30% – в Африці. Із понад 120 держав світу, в яких функціонують мусульманські общини, в 35 з них – всіх країнах Північної Африки, Західної Азії (за винятком Кіпру, Лівану та Ізраїлю), а також у таких країнах, як Сенегал, Гамбія, Нігерія, Сомалі, Афганістан, Пакистан, Бангладеш та Індонезія, мусульмани становлять більшість населення – понад 80%.

Значна кількість мусульман проживає в таких країнах Європи як

* Докторант кафедри державного управління і місцевого самоврядування Одеського регіонального інституту державного управління Національної Академії державного управління при Президентові України, кандидат філософських наук, доцент.